

RUSÇUK'TA KADINLARIN KULLANDIĞI TAKI VE AKSESUARLAR (17 - 19. YY.)

Yrd. Doç. Dr. Serdar GENÇ*

Öz

Bu çalışma ile Osmanlı döneminde kadınların kullandığı takı ve aksesuarlar, bunların çeşitleri ve imalinde kullanılmış olan değerli maden ve taşlar incelenerek takının, Osmanlı sosyo-kültürel tarihi içerisindeki yeri ve öneminin ortaya konması yönünde bir adım atılmış olacaktır. Çalışmada Tuna Nehri kıyısında bir kasaba olan Rusçuk örneklem alınarak Osmanlı döneminde kadınların kullandığı takı ve aksesuarlar konusuna odaklanılmıştır. Bu kapsamda Rusçuk kadı sicillerinde yer alan kadınlara ait tereke/muhallefât defterlerinden yararlanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Rusçuk, takı, aksesuar.

Women's Ornaments, Jewellery and Other Accessories in Ruse (Between 17-19th Century)

Abstract

This study intends to put forth the importance of jewellery in the Ottoman Socio-Cultural History by investigating the jewellery and accessories used by women and their varieties as well as the gemstones and metals/ores used in the making of jewellery. Therefore, this study considers the town of Ruse located alongside the Danube River as its sample and focuses on the jewellery and ornaments used by Ruse women during the Ottoman Era. In this context, inheritance books kept in the Ruse qadi archives have been utilised.

Keywords: Ottoman, Ruse, ornament, accessories.

1. Giriş

Giyim kuşamının ayrılmaz bir parçası olan takı ve aksesuarlar maddi kültür unsurları arasında yer almaktadır. Sadece modern dönemde değil tarih öncesi dönemlerden itibaren kadınların ilgisini çekmiş olan takı ve aksesuarların insanlık tarihi ile aynı geçmişe sahip olduğunu söylemek yanlış olmaz. Zira arkeolojik çalışmalarda elde edilen buluntular arasında çeşitli madenlerden yapılmış olan takılara ve yine tarihin ilk dönemlerine ait yazılı belgelerde de

* Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sgenc@balikesir.edu.tr

çeşitli takı isimlerine rastlamak mümkündür¹

Takılarla ilgili çalışmalar incelendiğinde konunun, başta sanat tarihçileri olmak üzere arkeologların ve halk bilimcilerin dikkatini çektiği anlaşılır. Bu doğrultuda arkeolog ve sanat tarihçilerinin kazılarda elde edilen objelerden yola çıkarak Eskiçağ Anadolu'su ile Roma ve Bizans dönemindeki takılar üzerine çeşitli çalışmalar yaptıkları görülmektedir². Bununla birlikte halk bilimi ve edebiyat sahasında da kadınların kullana geldikleri takılar üzerine birkaç çalışma vardır³. Ancak Osmanlı dönemi söz konusu olduğunda yapılan çalışmaların nispeten azaldığı görülür. Zira bu dönemle ilgili en kapsamlı çalışma Gül İrepoğlu'nun "Osmanlı Saray Mücevheri" isimli kitabıdır⁴. Bunun haricinde Osmanlı dönemi giyim kuşamla ilgili hazırlanan kitap, tez veyahut makalelerde takılar konusuna kısaca değinilmekle yetinilmiştir.

2. Rusçuk'taki Kadınların Terekeleri

Tereke yahut muhallefât; ölen kişinin taşınır taşınmaz tüm mülkü, borçları, alacakları ve mahkeme tarafından alınan vergiler ile miras taksiminin kaydedildiği defterlerdir. Dolayısıyla bu defterlerden yola çıkarak giysiler, kumaşlar, mutfak eşyaları, silahlar, kitaplar, alet edevat, zirai ürünler, nakit para ve takı/ziynet eşyaları ile ilgili önemli verilere ulaşmak mümkün olabilmektedir.

¹ Tarih öncesi dönemde takılara dair ilk örneklerin hayvan dişleri, kemik ve fildişi boncuklarla deniz kabuklarından yapıldığı anlaşılmaktadır. Neolitik dönemle birlikte ise bazı taş ve madenlerin takı yapımında kullanıldığı ortaya konulmaktadır. Bunun yanında Anadolu'da da Hititler döneminde kadınların altın ve gümüşten ve diğer taşlardan yapılmış olan takı ve aksesuarları kullandıklarına dair örnekler mevcuttur. Diadem, çelenkler, küpeler, çeşitli isimlerle kaydedilmiş olan göğüs süsleri, bilezik, gerdanlık ve broşların isimleri geçmektedir. Yine arkeolojik kazılarda Urartular dönemine ait altın, gümüş ve tunçtan yapılmış çeşitli formlarda küpeler, bilezikler, yüzükler, boyun halkaları ile boncuktan yapılmış takılar bulunmuştur. Benzer şekilde Mısır'da yapılan arkeolojik kazılarda değerli maden ve taşlardan yapılmış çeşitli takılar tespit edilmiştir. Ayrıntılar için bk. Altan Türe, *Dünya Kuyumculuk Tarihi*, I, İstanbul 2011, s. 19-27; A. Muhibbe Darga, *Eski Anadolu'da Kadın*, İstanbul 1984, s. 88-89; Oktay Belli, *Urartu Takıları*, İstanbul 2010; Patricia Rigault, "Louvre Müzesi Koleksiyonundan Eski Mısır Mücevherleri", Çev. Serra Yılmaz, *P Dergisi*, Sayı: 17, 2(000), s. 4-15; Yıldız Akay Meriçboyu, "Anadolu Eski Çağında Takıların Dili", *P Dergisi*, Sayı: 17, (2000), s. 16-25.

² Gülgün Köroğlu, *Anadolu Uygarlıklarında Takı*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2004; "Bizans'ta Kadın ve Kadın Takıları", http://www.obarsiv.com/pdf/GulgunKoroglu_NB.pdf; "Bizans Kuyumculuğu", *P Dergisi*, Sayı: 17, (2000), s. 26-41; Altan Türe, *Dünya Kuyumculuk Tarihi*, II, İstanbul 2011; Tülay Ergil, "Geçmişten Günümüze Takılar ve Antik Küpeler", *Türkiyemiz*, Sayı: 65, (Ekim 1991), s. 42-51; Filiz Vural, "Anadolu'da İlkçağ Mücevher Formları", *Türkiyemiz*, Sayı: 79 (1996), s. 4-11; Patricia Rigault, "Louvre Müzesi Koleksiyonundan Eski Mısır Mücevherleri", Çev. Serra Yılmaz, *P Dergisi*, Sayı: 17, (2000), s. 4-15.

³ Melek Dikmen-Kamile Çetin, "Klasik Türk Şiirinde Kadın Takı ve Aksesuarları", *Bilgi*, Sayı: 61 (Bahar 2012), s. 71-98; Tevhide Özbaşı, "Baş Süslemelerinde Kullanılan Anadolu Kadın Takıları", *Kültür ve Sanat*, Sayı: 20 (Aralık 1993), s. 50-53; Feriha Akpınarlı-Meral Büyükyazıcı, "Şanlıurfa Kadın Takılarında Motif ve Kompozisyon Özellikleri", 38. ICANAS, *Bildiriler Maddi Kültür*, I/1, s. 61-74.

⁴ Gül İrepoğlu, *Osmanlı Saray Mücevheri Mücevher Üzerinden Tarihi Okumak*, İstanbul 2012.

Bu çalışmanın ana kaynağı Rusçuk şer'îye sicilleridir. Çalışma 17. Yüzyılın ortaları ve 19. yüzyılın başları ile sınırlandırılmıştır. İncelenen tereke kayıtlarının en erkeni 1657, en geçi 1814 tarihli⁵. Bu kapsamda 1 numaralı Rusçuk şer'îye sicili başlangıç alınmış ve toplam 16 adet şer'îye sicili defteri taranmıştır⁶. Bu defterlerde kadınlara ait 131 tereke kaydı incelenmiştir. Bu kadınların 92'sinde takı ve aksesuar mevcutken 39'unda mevcut değildir. Böylece kadınların yaklaşık % 30'unda herhangi bir takı ve aksesuar tespit edilememiştir⁷.

Ele alınan dönemdeki bu kadınların çoğu Rusçuk şehrinde ikamet etmektedir. Zira nahiye ve köyler ile aslen Rusçuklu olmayan kadınların sayısı dokuzdur. Bu durumda, değerlendirdiğimiz kadınların % 93'ünün Rusçuklu olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kadınların ikisi hariç tamamı Müslüman'dır. Dolayısıyla konu ele alınırken Rusçuk'taki Müslüman kadınların belirleyici olduğunu vurgulamakta yarar vardır.

Tereke defterlerinde takı ve aksesuarlar bir düzen ve sıra takip edilerek kaydedilmemiş, gelişigüzel olarak defterin herhangi bir satırında yer almışlardır. Kayıtlarda takı ve aksesuarların isimleri, yapımında kullanılan değerli taş ve madenler, ağırlıkları ve kıymetleri belirtilmiştir. İnci ve altın takıların ağırlıkları miskal⁸ ve dirhem, bilezik ve küpeler çift, diğerleri adet olarak kaydedilmiştir. Takı ve aksesuarların fiyatları kaydedilirken akçe, çürük akçe, pare, kuruş ve esedî kuruş kullanılmıştır. Bununla birlikte nadiren de olsa bazı takıların özelliklerine dair ayrıntılara yer verilmiştir. Örneğin; "inci ayaklı küpe", "altın küpe sagir inci ayağı" vb.

3. Takı ve Aksesuarlarda Kullanılan Değerli Maden ve Taşlar

Tereke kayıtları incelendiğinde takı ve aksesuarlarda birçok değerli ve yarı değerli maden ve taşın kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunlar; altın, elmas, gümüş, firuze, inci, kehribar, mercan, yakut, yeşil taş ve zümrüttür. Ayrıca tekil olarak boncuk ve sırçanın da yer aldığı tespit edilmiştir.

Altın, tarihin ilk dönemlerinden itibaren gerek para basımında gerek kuyumculukta kullanılmış değerli bir madendir. Osmanlı döneminde de altın bu kullanım alanını sürdürmekle birlikte kumaşlarda, eşyalarda sırma ve simlemede kullanılmış hatta zaman zaman bu alanlarda kullanımı kısıtlanmış

⁵ Bu terekeler içerisinde en erken tarihli H. Şevval 1067/ Temmuz/Ağustos 1657 tarihli olup Fatma Hanıma ait iken en geç tarihli H. 20 Safer 1229/M. 11 Şubat 1814 tarihli olup Zeynep Hanıma aittir. Bk. *Rusçuk Şer'îye Sicili (RŞS)*, nr. 1, vr. 25a; 12, vr. 49b.

⁶ Yararlanılan Rusçuk şer'îye sicili defterlerinin numaraları şunlardır: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 36, 37, 38, 51, 53.

⁷ Bu % 30'luk kısım içerisinde yer alan kadınlardan bazısının terekelerinde mücevherli kuşaklar bulunmasına rağmen bunlar takı ve aksesuar kapsamında değerlendirilmemiştir.

⁸ Miskal, altın, gümüş ve mücevherat gibi kıymetli madenlerin tartılmasında kullanılan bir buçuk dirhem veya 24 kırat ağırlığında bir ölçü birimidir. Ancak miskalin değerinde bölgesel farklılıklar söz konusudur. Kabul görmüş olan Anadolu'da 1650'ye kadar miskal 4,608 gr. bu tarihten sonra ise 4,81gr. dir. Bk. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2001, s. 479-480.

veyahut yasaklanmıştır⁹. Bu gibi tedbirlere rağmen altının hem Osmanlı toplumunda hem Sarayda oldukça rağbet gördüğü söylenebilir. Nitekim Gül İrepoğlu'nun saray mücevherleri ile ilgili kitabında buna dair örnekler mevcuttur¹⁰. Benzer biçimde Rusçuklu kadınların takı ve aksesuarlarında da altın kullanımı en yaygın maden olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna ilaveten kadınların terekelerinde altın sadece bir mücevher olarak değil nakit/para olarak da yer almıştır: Fındık altın¹¹, zer-i mahbûb, yıldız altın, şerif altın/eşrefi altın, İstanbul altını/İstanbulî, Macar altını, zencirekli altın/zincirli altın vb. bunlardandır¹².

Tereke defterlerinde altının ayarıyla ilgili de birtakım bilgilere rastlanmıştır. Bazı takıların ayarlarının bozuk olduğu belirtilmiş ki bu durum takıların fiyatını da etkilemiş olmalıdır. Altının ayarının bozuk olduğunu belirtmek için "kem ayar" ve "perişan altın" tabiri kullanılmıştır¹³.

Takı ve aksesuarlarda kullanımı oldukça yaygın olan bir başka maden gümüşdür. Tarih boyunca para basımı ve ziynet eşyalarında kullanılagelen gümüş, yumuşak olması itibarıyla kuyumculukta çokça tercih edilen bir maden olmuştur¹⁴. Rusçuk'ta da kadınların bilezik, yüzük, küpe, zincir, halhal vb. takıları ile kuşak, kuşak başları, saçlık ve düğme gibi bazı aksesuarının gümüşten olduğu tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra günlük hayatta kullanılan ayna, tespih, kaşık, fincan zarfı, bıçak, buhurdan ve sair eşyalar arasında da gümüş olanları mevcuttur¹⁵.

Altın ve gümüş gibi değerli madenlerden başka takı ve aksesuarları süsleyen değerli ve yarı değerli taşlara da değinmek gerekir. Bu taşlar Helenistik ve Roma döneminden itibaren takılarda kullanılmaya başlanmış ve Bizans döneminde taş kullanımı artarak altın ve gümüş, taşı süsleyen bir unsur haline dönüşmüştür¹⁶.

Osmanlı dönemi mücevherlerinde; elmas, zümrüt, yakut, lâl, firuze, safir, topaz, turmalin, zebercet, necef, yeşim, mercan, lacivert taşı, Seylan taşı, sedef ve

⁹ Altın, para basımı ve kuyumculuk dışında yaldızlama işleri, sirmakeşlik, bakır veya gümüş telin altın suyuna batırma işi ve bu tellerle yapılan dokumacılıkta kullanılmıştır. Bazı dönemlerde altının kullanımı ile ilgili kısıtlamalar ve yasaklar getirilmiştir. Bk. Halil Sahillioğlu, "Osmanlılar'da Altın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), II, İstanbul 1989, s. 533.

¹⁰ Gül İrepoğlu, *Osmanlı Saray Mücevheri Mücevher Üzerinden Tarihi Okumak*, İstanbul 2012.

¹¹ Fındık altın, bu dönemde fındık altının nısfıye ve rub'ıye olmak üzere çeşitleri de bulunmaktadır. Bk. RŞS, nr. 10, vr. 53a; 36, vr. 8a; 53, vr. 62a.

¹² Bu altın paralardan zincirli/zencirekli 1713'te, fındık 1716'da, zer-i mahbûb 1729'da basılmıştır. Bk. Ali Akyıldız, "Para", *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 165.

¹³ Örneğin Rusçuk'ta Kara Mustafa mahallesinden Fatma Hanımın terekesinde "kem ayar altın ve gümüş yüzük" ve "kem ayar altın istefan" kaydı yer almıştır. Bk. RŞS, nr. 38, vr. 8a; 5, 17a.

¹⁴ *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, "Gümüş", XIV, İstanbul 1996, s. 270.

¹⁵ Örneğin tereke defterlerinde gümüşten ayna, bıçak, buhurdan, haçner, fincan zarfı, kaşık, tabla, tespih, vb. rastlanmıştır.

¹⁶ Türe, *a.g.e.*, I, s. 199; Ergil, "a.g.m.", s. 47.

akik gibi taşların kullanıldığı belirtilmektedir¹⁷. Nitekim 17. Yüzyıl ortalarında İstanbul'da akik, Seylan, yemeni, firuze ve yeşim taşları hak eden 30 hakkâk dükkânı mevcuttur. Ayrıca Evliya Çelebi'nin naklettiğine göre İstanbul'da bu değeri taşları satan 600 civarı seyyar esnaf ile 70 dükkân vardır¹⁸.

Rusçuklu kadınların takılarında da benzer bir tablo görmek mümkün olmakla birlikte inci, elmas, yakut, zümrüt, kehribar, mercan, firuze gibi değerli ve yarı değerli taşlar kullanılmıştır. Fakat bu taşların menşei ile ilgili tereke kayıtlarında ayrıntıya yer verilmemiştir. Yine de Osmanlı döneminde ve öncesinde yazılmış olan "cevâhîrnâme" türü eserlerde bu hususa dair ayrıntıları bulmak mümkündür. Bu kitaplarda taşların özellikleri, çeşitleri, değerleri, menşei ve şifa verici yönleri ele alınmıştır¹⁹.

Bu taşlardan kadınların takı ve aksesuarlarında en sık kullanılanı incidir. Öyle ki hikâyelere²⁰, mitlere ve şiirlere konu olan inci Antik Çağ'dan beri dünyanın farklı köşelerindeki medeniyetler tarafından bilinen değerli bir taştır. "Taşların ecesi" denilen inci hükümdarların hazinelerini ve kraliçelerin mücevherlerini ve giysilerini süslemiştir²¹. Osmanlı döneminde de inci oldukça rağbet gören bir taş olmuştur. 17. yüzyıl İstanbul'unda Eski Bezzazistan kapısında 40 incici dükkânı mevcuttur²². Bu dönemde incinin çıkarıldığı yerler arasında Hürmüz Denizi/Basra Körfezi²³ ve Hint Okyanusu öne çıkarken buralardan çıkarılan inciler daha makbuldür. Fındık büyüklüğünde ve pürüzsüz olanlarına "Hürmüz incisi", en küçük boylarına da "hurda inci" denilmektedir²⁴. Nitekim tereke defterlerinde "hurde/hurda inci" ile incinin Arap diyarından geldiğine bir kanıt olması açısından "Arab ili inci" ye rastlanmıştır. Çoğunlukla miskal ve dirhem olarak ölçülen inci nadiren "dane" olarak kaydedilmiştir²⁵.

İnci, Osmanlı döneminde gerek Sarayda gerek halk arasında kadınlar tarafından beğeni kazanmıştır. Nitekim Lale Devri'nde İstanbul'da bulunan Lady Montagu'nun anlatılarından yola çıkarak 18. yüzyıl başlarında kadınların giysilerinde, takılarında ve saçlarında inci kullanımının oldukça yaygın olduğu

¹⁷ İrepoğlu, *a.g.e.*, s. 57; Gülgün Köroğlu, *Anadolu Uygarlıklarında Takı*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2004, s. 54-55.

¹⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, I, s. 301-303.

¹⁹ Ayrıntı için bk. Fatma S. Kutlar, "İki Türkçe Cevâhîr-nâmeye ve Cevherlerin Etkilerine Dair", *Millî Folklor*, Sayı: 58 (2003), s. 121-128; Remzi Demir-Mutlu Kılıç, "Cevâhîrnâmeler ve Osmanlılar Döneminde Yazılmış İki Cevâhîrnâme", *OTAM*, Sayı: 14, (2003), s. 1-64.

²⁰ Ömer Seyfettin'in *Pembe İncili Kaftan*'ı ve John Steinbeck'in *The Pearl* adlı romanı bunlardandır.

²¹ Bk. Lael Hagan, "Denizden Gelen Pırıltı İnci", *Çev. Celâl Üster, P Dergisi*, Sayı: 17 (2000), s. 146-152.

²² Evliya Çelebi, incicilerin 40 dükkânda 100 nefer ve Yahudi olduklarını belirtmektedir. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. R. Fankoff- S. A. Kahraman, Y. Dağlı, I, YKY, İstanbul 1999, s. 301.

²³ Evliya Çelebi, Hürmüz denizinden dalgıçların inci çıkardıkları belirtir. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, I, s. 263.

²⁴ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 1969, s. 133.

²⁵ RŞS, nr. 5, vr. 5b; 38, vr. 9b; 8, vr. 97b.

sonucuna ulaşılmaktadır²⁶. Yine D'Ohsson da özellikle yüksek mevkili kadınların takılarında halis incilerin kullanıldığını belirtir²⁷. Benzer tabloyu Rusçuk'taki kadınlarda da görmek mümkündür. Çünkü inci; küpe, bilezik ve gerdanlık gibi takılarda sıklıkla kullanıldığı gibi tek başına diziler halinde kadınların boyunlarını da süslemiştir²⁸. Ayrıca saçlık, zülüflük, kuşak, depelik, istefan, terpuş ve fesler ile pabuç ve terliklerde de inciye rastlanmıştır. Hatta tamamen inciden yapılan enselikler ile çapraz dallar mevcuttur²⁹.

Rusçuk'ta bazı kadınların terekelerinde fazla miktarda inci bulunması incinin aynı zamanda bir yatırım vasıtası olduğunu göstermesi açısından kayda değerdir. Örneğin Hatice Hanımın 20 miskal, Afife ve Emine hanımların 13 ve diğer Fatma Hanımın 10'ar miskal incisi vardır³⁰. 1814 yılında incinin miskali 64 kuruştur³¹. Fakat inci ile ilgili en dikkat çekici örnek Rukiye Hanımın terekesindedir. Çünkü Rukiye Hanım öldüğünde terekesinde "inci bahası" adı altında 60.000 para kaydedilmiştir. Terekede incilerin ağırlığı verilmemiştir ancak bu miktara bakılınca incinin bir yatırım aracı olarak kullanıldığı aşikârdır. Zira Rukiye Hanımın evinin 80.000 para kıymetinde olduğu göz önünde bulundurulduğunda elindeki incinin miktarı ve değeri daha iyi anlaşılabilir³².

İncinin bu denli beğeni toplaması sadece Rusçuk'a özgü bir durum olmasa gerektir. Çünkü aynı dönemde diğer Osmanlı şehirlerinde yaşayan kadınların da tercihleri arasında inciyi görmek mümkündür. Nitekim Bursa, Edirne, Rodosçuk, Sofya tereke kayıtlarında mücevher ve takılarda incinin kullanıldığı anlaşılmaktadır³³. Görünen o ki gerek 17. gerek 18. yüzyılda Osmanlı coğrafyasındaki kadınlar inciye ve incili takılara oldukça fazla rağbet etmişlerdir³⁴.

Rusçuk'a bakıldığında zümrüt, elmas, yakut, firuze, lâl, kehribar ve mercan gibi değerli ve yarı değerli taşların kadınların takılarını süslediği görülmektedir.

²⁶ Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, Çev. Aysel Kurutoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, ty., s. 37, 52.

²⁷ M. De M. D'Ohsson, *18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, (Çev. Zerhan Yüksel), Tercüman 1001 Temel Eser, t.y., s. 97.

²⁸ Tereke defterlerinde boyun incisi olarak bahsedilen takılar mevcuttur. RŞS, nr. 36, vr. 8a, 11b.

²⁹ RŞS, nr. 4, vr. 24b.

³⁰ RŞS, nr. 7, vr. 17b; 38, vr. 8a; 51, vr. 14a; 12, vr. 29b.

³¹ RŞS, nr. 12, vr. 29b.

³² RŞS, nr. 53, vr. 15b.

³³ Ömer L. Barkan, "Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, III/5-6 (1966), s. 1-479; Nalan Kılıç, *1650 Yılında Bursa, (B 87 Nolu Mahkeme Siciline Göre)*, Yüksek Lisans Tezi, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005; İbrahim Etem Çakır, "Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 56 (2016), s. 1365-1386; *Sofya Şer'iye Sicili (ŞSS)*, nr. 12; Kadir Güldür, *Tereke Defterlerine Göre Rodosçuk Kazasında Sosyo-Ekonomik Hayat (1788-1790)*, Yüksek Lisans Tezi, BAUN Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2016.

³⁴ Nitekim S. Faroqhi de Osmanlı döneminde hali vakti yerinde olan kadınlar arasında incinin en sevilen mücevher olduğunu ifade etmektedir. Bk. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşamı*, (Çev. Elif Kılıç), İstanbul 2002, s. 123.

Fakat bu taşların süslediği takılar pek yaygın değildir. Çünkü zümrüt dışındaki taşlarla süslü takılar sadece birkaç kadında tespit edilmiştir. Zümrüt ise özellikle küpelerde sevilen değerli bir taştır. Bunlar arasında Arık Ramazan mahallesinden Hatice Hanımın 4.800 para kıymetindeki bir çift zümrüt küpesi göz doldurmaktadır. Ayrıca tereke kayıtları arasında bir hâtem ile zümrüt taşlı inci bilezik de mevcuttur³⁵.

Bir başka değerli taş olan elmasan yapılmış olan takı ve aksesuarlara sahip olmak zenginlik alameti olarak görülmüş ve bilezik, sorguç ve küpelerde süs olarak kullanılmıştır³⁶. Hakikaten Rusçuk'taki kadınların takıları arasında elmas nadir bulunan bir taştır. Rusçuk'ta elmaslı takılar arasında üç yüzük ve bir hâtem ile aksesuar olarak bir elmas çiçek tespit edilmiştir³⁷. Yakut, takı olarak sadece Arık Ramazan mahallesinden Rukiye Hanımda mevcuttur. Rukiye'nin sağlığında taktığı üç yüzükten birisi olan bu yakut yüzüğün kıymeti 720 paradır. 2000 para olan elmas yüzükle kıyaslandığında aralarındaki değer farkı anlaşılmaktadır. Buna ilaveten Ahmed Paşa'nın kızı olduğu anlaşılan Fatma Hanımın terekesinde 2.640 para değerinde iki adet "gök yakut" kaydedilmiştir³⁸. Firuzeye gelince Rusçuk'ta görmeye alışık olunmadık bir taştır. Zira yalnızca bir kadının terekesinde, firuze taşlı altın bir hâteme rastlanmıştır³⁹.

3.1. Takı ve Aksesuarlar

Osmanlı döneminde kadınların takı ve aksesuar kullanmaları ile ilgili olarak bazı seyyahların anlatılarında kısa bilgiler mevcuttur. Nitekim Kanuni döneminde İstanbul'da bulunan bir İspanyol seyyah, Osmanlı'da değerli taşların bolluğu sebebiyle fiyatlarının ucuz olduğunu ve bu taşlarla süslenmiş gerdanlık, bilezik ve yüzüklerin orta halli kadınlarda dahi bulunduğunu belirtmektedir. J. Thevenot ise kadınların kıyafetlerinin tamamlayıcı bir unsuru olan kuşak ve kemerlerden bahsetmekle yetinirken D'Ohsson, Osmanlı kadınlarının çoğunda bilezik, yüzük ve kuşak bulunduğundan ve bunlar olmaksızın dışarıya çıkmadıklarından bahsetmektedir⁴⁰. Öte yandan Osmanlı elitinden olan kadınların kullanmış olduğu takı ve aksesuarlara dair gerek yazılı kaynak gerekse müzelerde görsel malzemeler mevcuttur. Söz konusu olan Osmanlı saray kadınlarının takıları hakkında kaynaklardan çok daha fazla bilgi edinmek pekâlâ mümkündür. Çünkü Padişahın kızları veya kız kardeşleri olan sultanların nişan, düğün törenleriyle ilgili kayıtlarda takı ve aksesuarlar da yer

³⁵ RŞS, nr. 7, vr. 17b; 37, vr. 45b; 38, vr. 32b.

³⁶ A. L. Castellan, *Turkey, Being a Description of the Manners, Customs, Dresses and Other Peculiarities Characteristic of the Inhabitants of the Turkish Empire*, (Ed. Frederic Shoberl), VI, London t.y., p. 32.

³⁷ RŞS, nr. 4, vr. 17b; 53, vr. 15b; 12, vr. 29b, 43b, 49b.

³⁸ RŞS, nr. 53, vr. 15b; 8, vr. 97b. Yakutun dört çeşidi vardır. Bunlar; kızıl, gök, sarı ve beyazdır. Demir-Kılıç, "a.g.m.", s. 32.

³⁹ "firuze altın hâtem", RŞS, nr. 4, vr. 17b.

⁴⁰ *Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556*, (Çev. A. Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, t.y., s. 139; Jean Thevenot, *Thevenot Seyahatnamesi*, (Çev. Ali Berktaş), TVYY, İstanbul 2009, s. 105; M. De D'Ohsson, *a.g.e.*, s. 97.

almıştır. Bunlar arasında elmas, zümrüt ve inciden yapılmış tâc, sorguç, istefan, hâtem, kuşak, kemer, bilezik, küpe, düğme ve iğne ile zümrüt dizileri saymak mümkündür⁴¹.

İncelediğimiz dönemde Rusçuk'taki kadınların kullandığı takı ve aksesuarlar arasında; başlık, bilezik, çiçek, depelik/tepelik, enselik, gerdanlık/göğüs altını, halhal, hâtem, inci dizi, istefan, kemer, küpe, pazubend, saçlık, saç bağı, yüzük, yaldızlı ve sim düğmeler, zikir/zihgir, zincir, zülüflük ve zülüf çiçeği yer almaktadır. Kadınlar sahip oldukları bu takıları muhtemelen evlerinde, ziyaretlerde, mesire yerlerinde, düğün vb. törenler ile hamama giderken takmışlardır. Zira hamamlar Osmanlı döneminde kadınların sosyal hayatının önemli bir parçasıdır⁴². Nitekim hamama giden kadınların bazı takı ve aksesuarların çalınması da bunu doğrular görünmektedir⁴³.

Rusçuk'taki kadın terekelerinde tespit ettiğimiz takı ve aksesuarlardan öncelikle yüzük, zihgir ve hâtemden bahsedilecektir. Yüzük, hem kadın hem erkekler tarafından tarihin ilk devirlerinden itibaren kullanılan bir objedir. Roma döneminde yüzük askerî rütbeyi, imtiyaz sahibi kişiyi belirtirken aynı zamanda evliliğin de simgesiydi⁴⁴. Benzer şekilde Bizans döneminde de yüzük yaygın kullanılan bir takı olup yüzüğün mühür, evlilik, süs ve dini yüzükler olmak üzere çeşitleri vardı. Bu yönüyle Bizans döneminde yüzükler evlilik, asalet ve unvan simgesi, dini, koruyucu ve süslenme amaçlarına ilaveten anahtar ve mühür olarak da kullanılmıştır⁴⁵. Osmanlı sarayında da başta Padişah ve saray kadınlarının değerli taşlarla bezenmiş çeşitli yüzüklerine rastlamak mümkündür. Bu durumun halka da yansıdığını söylemek mümkündür. Zira D'Ohsson Osmanlı toplumunda kadınların parmaklarında birden fazla hatta beş altı tane yüzük olduğundan bahsetmektedir⁴⁶. Hakikaten Rusçuklu kadınlar arasında en yaygın üç objeden birisi yüzüktür. Rusçuklu kadınların yüzükleri altın ve sim olup bunlar inci, elmas, yakut ve lal taşlarla süslüdür. Bunların en yaygın altın yüzüklerdir. Elmas, yakut ve lal yüzükler ise nadir parçalardandır. Zira yüz yılı aşan bu süre zarfında yakut yüzük yalnızca

⁴¹ Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikler*, IV-V, İstanbul 2001, s. 514, 536.

⁴² Faroqhi, *a.g.e.*, s. 121-122; Ebru Boyar-Kate Fleet, *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*, (Çev. Serpil Çağlayan), İstanbul 2014, s. 273-286.

⁴³ Örneğin Balıkesir'de Taşpazar hamamına giden bir kadının gümüş kuşağı burada çalınmıştır. Yine Bursa'da da hamamlarda hırsızlığın yaygın olduğu ve bu nedenle hamamlara sernevet adından görevlilerin tayin edildiği belirtilmektedir. Bk. M. Murat Öntü, "Osmanlı Dönemi Balıkesir Hamamları (XVI-XVII. Yüzyıl), *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan*, (Ed. H. Bahar- M. Toker vd.)Konya 2013, s. 426; Ömer Düzbakar, "İslâm-Osmanlı Ceza Hukukunda Hırsızlık Suçu: 16-18. Yüzyıllarda Bursa Şer'iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/2, (Ağustos 2008), s. 89.

⁴⁴ Yıldız Akyay Meriçboyu, "Anadolu Eski Çağında Takıların Dili", *P Dergisi*, Sayı: 17 (2000), s. 25.

⁴⁵ Türe, *a.g.e.*, II, s. 31; Köroğlu, *a.g.e.*, s. 45; http://www.obarsiv.com/pdf/GulgunKoroglu_NB.pdf

⁴⁶ D'Ohsson, *a.g.e.*, s. 97.

bir kadının terekesinde, elmas yüzük ise üç kadının terekesinde tespit edilmiştir⁴⁷.

Kadınların ekserinde birer adet yüzük bulunurken aralarında altı yüzüğü olanlar da yok değildir. Örneğin Kara Mustafa mahallesinden Ümmügülsüm Hanımın beşi altın birisi 9 miskal ağırlığında inci olmak üzere altı yüzüğü vardır. Yine Rukiye Hanımın biri yakut, biri elmas olmak üzere toplam üç yüzüğü bulunurken Mesih mahallesinden Fatma Hanım ise dört yüzüğe sahip tek kadın olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁸.

Kayıtlarda yüzüklerin ağırlıklarına yer verilmezken sadece fiyatları verilmekle yetinilmiştir. Ancak birkaç örnekte inci yüzüklerin ağırlıkları da verilmiştir. Yüzüklerin fiyatları kullanılan maden ve taşlar ile bunların miktarına bağlı olarak değişmiştir. Anlaşılan o ki elmas yüzükler aralarında en değerli olanlarıdır. Örneğin Zeynep Hanımın altın yüzüğü 11 kuruş ederinde iken elmas yüzüğü 40 kuruştur⁴⁹.

Yüzüğün yanı sıra kadınların terekelerinde hâtem ve zikir/zihgir denilen yüzüklere de rastlanmıştır. Hâtem aslında bir tür mühür yüzüktür⁵⁰. Bu mühürler değerli ya da yarı değerli taşlar üzerine ters olarak kazınmış imza yerine geçen yazı veya simgelerin baskısı için kullanılmışlardır⁵¹. Rusçuk'ta bunların çoğu altın ve gümüşten olmakla birlikte nadiren elmas, zümrüt, inci ve firuze taşı ile süslü olanlarına rastlanmıştır⁵². Fakat Rusçuk'ta hâtemin yüzükle eşanlı kullanılmış olma ihtimali yüksektir. Zira kayıtlarda bazı kadınların birden fazla hatta beşer hâteminin bulunması bunu desteklemektedir. Zihgir ya da Rusçuk sicillerinde yer aldığı şekilde zikir, okçulukta yay kirisinin kolay gerilmesi ve parmağın zarar görmemesi için sağ elin başparmağına takılan yüzüktür⁵³. Erkekler tarafından kullanılan bu yüzüğe kadın terekelerinde rastlanılmış olması ilk bakışta şaşırtıcı gelebilir. Fakat anlaşılan o ki zihgir kadınlar tarafından süs amaçlı olarak da kullanılmıştır.

Rusçuk'ta kadınların kullandığı takılar arasında küpeler dikkat çekmektedir. Çünkü terekesinde takı bulunan kadınların çoğu birer çift küpeye sahip iken birkaçında iki hatta üçer çift küpeye rastlanmıştır. Fakat defterlerde küpelerin formlarına dair pek ayrıntıya yer verilmemiştir. Küpelerin; sim küpe,

⁴⁷ RŞS, nr. 53, vr. 15b;

⁴⁸ RŞS, nr. 8, vr. 97.

⁴⁹ RŞS, nr. 12, vr. 49b.

⁵⁰ Bu türden mühür yüzükleri Roma ve Bizans döneminde de kullanılmıştır. Köroğlu, *a.g.e.*, s. 35, 45.

⁵¹ Necati Fahri Taş-Nebi Bozkurt, "Mühür", *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 528.

⁵² Hatice Hanımın iki altın, bir incili altın, bir elmas altın ve bir firuze altın olmak üzere beş hâtemi bulunuyordu. Yine Arık Ramazan mahallesinden diğer Hatice Hanımın üç altın ve iki sim hâtemi vardır. RŞS, nr. 4, vr. 17b; 7, vr. 17b.

⁵³ Zihgirler altın, gümüş ve fildişi gibi çeşitli maden ve malzemedan yapılmıştır. Padişah ve yüksek rütbeli devlet erkânının zihgirleri altın çakmalı ve kıymetli taşlarla mülhüldür. Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Maden Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2006, s. 256.

altın küpe, incili küpe, incili altın küpe, incili zümrüt küpe, incili sim küpe, zümrüt küpe, sırça küpe, yeşil taşlı küpe gibi çeşitleri bulunmaktadır. Görüldüğü üzere küpeler arasında altın ve inci/li küpeler daha yaygınken zümrüt küpelere daha az rastlanmıştır. Tüm küpeler içinde en değerlisi Arık Ramazan mahallesinden Hatice Hanımın 4.800 para tutarındaki zümrüt küpesidir⁵⁴. Küpenin değerini şu tespitle somutlaştırmak yerinde olacaktır: Küpenin ederi ile Hatice Hanımın vefat ettiği 1739 senesinde Rusçuk'un muhtelif mahallerinde bir ev ya da evin ½ yahut ¼ hissesini almak mümkündür⁵⁵.

Bunun yanı sıra çok ender olmakla birlikte küpelerin formlarına dair kısıtlı bir takım bilgiler tespit edilmiştir. Örneğin birer ayaklı ve üçer ayaklı küpe, sagir inci ayaklı, askılı küpe, inci ve zümrüt ile musanna' küpe vb.⁵⁶ Bu türden ayaklı küpelerden birinin ayağının küçük ve inciden olduğu anlaşılmaktadır. Bu küpelerle ilgili bir fiyat mukayesesi yapıldığında bu türden küpelerin diğerlerine nispetle daha kıymetli olduğu anlaşılır. Örneğin 1699 tarihli Fatma Hanımın terekesinde bir çift inci küpenin kıymeti 36 esedî kuruş iken bir çift inci askılı küpenin kıymeti 54 esedî kuruştur⁵⁷. Buna benzer durum yukarıda belirtilen ve tek örnek olan inci ve zümrüt ile musanna' küpe ile ilgilidir. Kayıttan yola çıkarak bu küpenin inci ve zümrüt taşları ile ustalıkla süslendiği anlaşılmaktadır. Bu özelliği kıymetinin fazla olmasını da muhtemelen etkilemiştir. Çünkü 1741 tarihli Fatma Hanımın terekesinde inci küpe 160 para iken bu küpenin kıymeti 1200 paradır⁵⁸. Küpelerin kıymetinde gerek ayak sayılarının artması gerek değerli taşlarla süslü olmaları gerekse de yapımında kullanılan cevherin payı etkili olmalıdır. Zira 1675 senesinde Hadice Sultan'ın çeyizi arasında yer alan dokuz ayaklı elmas küpenin değeri 4.000 kuruştur⁵⁹.

Bilezik, ilkçağlardan itibaren Anadolu'da kadınların kullandığı takılar arasında yer alır. Zira arkeolojik kazılarda elde edilen buluntular arasında bilezik örneklerini görmek mümkündür. Benzer örnekler Orta Asya'da da tespit edilmekle birlikte Türkler arasında bilezikten hem kadınlar hem erkekler tarafından kullanılan bir takı olarak bahsedilmektedir. Bu minvalde Anadolu'da

⁵⁴ Hatice Hanım 18. Yüzyılın ortalarına doğru vefat ettiği göz önünde bulundurulduğunda bu tarihlerde paranın rayici ortalama 120 akçe 1 kuruştur. Bu durumda Hatice Hanımın küpesinin kuruş cinsinden kıymeti 120 kuruş olmaktadır. RŞS, nr. 7, vr. 17b.

⁵⁵ Ev fiyatları gerek mahallelere göre gerekse evin özelliklerine göre değişim göstermekle birlikte bu paraya Hacı Musa mahallesinde bir ev (120 kuruş) veyahut Cami-i cedid mahallesinden bir ev (2650 para) almak mümkündür. Yine Arık Ramazan mahallesinde bir evin fiyatı 400 kuruş, Hacı Musa mahallesinde 8480 para, Faik mahallesinde 11200 paradır. RŞS, nr. 7, vr. 6b, 12a, 19a, 22a, 23b.

⁵⁶ "birer ayaklı incili küpe altın bir çift 19 kuruş"; "üçer ayaklı yedekli altın küpe bir çift 21 esedî", "inci askılı küpe bir çift" RŞS, nr. 51, vr. 11a; 4, 16b; 2, vr. 34b;

⁵⁷ RŞS, nr. 2, vr. 34b.

⁵⁸ RŞS, nr. 38, vr. 8a.

⁵⁹ Arslan, *a.g.e.*, s. 655.

kullanılan bilezikler; burma, akarsu/akıtma, dilmiç, kabara, şeve, tor/yandım ve yedek olarak isimlendirilmiştir⁶⁰.

Ruşçuklu kadınların bileziklerine baktığımızda sim, altın ve inci bileziklerin yaygınlığı dikkat çeker. Bu bileziklerin; akarsu, cebe, enteşe/endeşe, kâfir bileziği, zincir bilezik⁶¹ ve bukağı bilezik gibi çeşitlerini tespit etmek mümkün olmuştur. Akarsu, aralıksız yan yana dizilmiş tek sıra elmaştan oluşan bilezik ve kolyelere denilmektedir⁶². Rusçuk'ta bu tür bileziğe sahip tek kadın Ümmühan Hatundur⁶³. Cebe bilezik ise altın ve gümüşten yapılmış düz veya işlemeli bilezik veya gerdanlık olarak tanımlanmıştır⁶⁴. Bu bilezik türü de Rusçuk'ta pek yaygın değildir. Çünkü tüm terekeler içerisinde yalnızca iki kadının terekesinde cebe bilezik tespit edilmiştir. Toplam üç çift olan bu bilezikler gümüşten olup iki çifti "cedid" olarak kaydedilmiştir⁶⁵. Cebe bileziklerin gümüşten olması bir rastlantı olmasa gerek. Çünkü Sivrihisar'da halen yapılan bu bilezik türünün eskiden, ağırlıklı olarak gümüşten yapıldığı belirtilmektedir⁶⁶.

Tereke defterlerinde "sim endeşe bilezik" ve "altın enteşe" olarak geçen bir bilezik çeşidi daha vardır. Fakat bu bileziğin formu ile ilgili elde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Çünkü aynı dönemde Sofya'daki kadınlardan bazılarının tereke defterlerinde "sim endeşe bilezik", "altın enteşe bilezik" ve "endeşe altın bilezik" tabirlerine rastlanmıştır⁶⁷. Nitekim Anadolu'nun bazı yörelerinde de *enteşe* tabirinin bilezik manasında kullanıldığı belirtilmektedir⁶⁸.

Kâfir bileziğine ise sadece tek bir kayıta rastlanmış olup bu bileziğin formuyla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır⁶⁹. Keza Rusçuk'taki kadınların yalnızca ikisinde tespit edilen iki çeşit bilezik daha vardır ki bunlar zincir bilezik ve bukağı bileziktir⁷⁰. Bunların haricinde kadınların sahip olduğu elbette ki çok fazla bilezik vardır ancak bu bileziklerin çeşitlerine dair ayrıntı verilmemiştir. Yalnızca bileziklerin adedi ve ağırlıkları kaydedilmiştir. Bileziklerin ekserisi çift iken bazı terekelerde tek bilezikler de yok değildir. Buna ilaveten bazı bileziklerin miskal ve dirhem olarak ağırlıkları belirtilmiştir.

⁶⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, V, Ankara 1985, s. 257-258.

⁶¹ RŞS, nr. 5, vr. 17a.

⁶² İrepoğlu, *a.g.e.*, s. 109.

⁶³ "altın akarsu bilezik çift 1 ma tek altın bilezik 1 miskal 30, 50 esedi" RŞS, nr. 4, vr. 24b.

⁶⁴ <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

⁶⁵ "sim cedid bilezik 1 çift 616 akçe", "de' a sim cedid bilezik 1 çift 440 akçe", "sim cebe bilezik 1 çift 200 para". RŞS, nr. 4, vr. 8a; 5, vr. 13b.

⁶⁶ Elif Işık, *Eskişehir İli Sivrihisar Yöresi Takıları*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s. 43.

⁶⁷ SŞS, nr. 12, s. 7, 25.

⁶⁸ *Derleme Sözlüğü*, V, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1972, s. 1761.

⁶⁹ Rusçuk'ta Perihan Hanımın terekesinde iki adet sim kâfir bileziği yer almaktadır. Bu bileziklerin kıymeti 528 akçedir. Bk. RŞS, nr. 4, vr. 22a.

⁷⁰ "Altın zincir bilezik çift 1, 1520 para"; "bukağı bilezik çift 1, 120 para". RŞS, nr. 5, vr. 17a; 36, vr. 11b.

Bileziği olan kadınların ekserinde birer çift bilezik bulunurken nadiren bu sayı iki ya da üç çifte çıkmıştır.

Bilezikler; altın, gümüş, inci, yeşil taş ve mercandandır. Bunun yanında zümrüt taşlı inci bilezik gibi bilezikler de yok değildir. Bileziklerin fiyatının belirlenmesinde dört faktör etkili olmuştur. Bunlar; cevher, cevherin ayarı, bileziğin ağırlığı ve çeşididir. Sim yani gümüş bilezikler altın ve incili bileziklere göre her zaman daha ucuz olmuştur.

Bileziklerin fiyatları konusunda genel bir çıkarıma ulaşmak pek mümkün değildir. Çünkü bileziklerin gramajları ile kullanılan cevher ve değerli taşlar farklıdır. Bilezikler içerisinde en yüksek gramajlısı 21 miskal yani ortalama 100 gram olup Mesih Voyvoda mahallesinden Ayşe Hanımındır. Yine Belgradlı Hatice Hanımın bir çift bileziği ise 39 miskaldır⁷¹. Bilezik fiyatlarını yukarıda belirtilen hususlar dolayısıyla kıyaslamak pek mümkün olmamakla birlikte bileziğin piyasadaki alım gücünü göstermek için bir örnek verilebilir: 1696 senesinde vefat eden Hatice Hanımın terekesinde yer alan 39 miskal ağırlığındaki bir çift bileziğin kıymeti 15.180 çürük akçe iken Hatice'nin cariyesi Gülistan için belirlenen fiyat 10.560 çürük akçedir⁷². Ancak bir başka örnekte ise bir çift bukağı bileziğe 75 kuruş fiyat biçilmişken aynı terekede Latife isimli cariyeye 136 kuruş fiyat belirlenmiştir⁷³. Görüldüğü üzere gramaj, kuyumculuk, cevher ve dönem koşulları gibi farklı değişkenler söz konusu olmakla birlikte bir çift bilezik bazen bir cariyeye almaya yetmektedir.

Ruşuk'ta kadınlar yüzük, küpe ve bilezik dışında boyunlarını da takılarla süslemekteydiler. Bu takılar arasında ilk sırada gerdanlık ve göğüs altınına değinilecektir. B. Ögel, gerdanlığın Anadolu'da yaygın bir şekilde kullanıldığını belirtirken bazen buna göğüslük denildiğini ifade eder⁷⁴. Fakat Rusçuk'ta gerdanlık ve göğüs altının farklı objeler olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1803 tarihli Zeynep Hanımın terekesinde 800 para değerinde bir göğüs altını ile yine aynı değerde altın bir gerdanlığın kayıtlı olması bunu kanıtlamaktadır⁷⁵. Göğüs altınının tam manasıyla karşılığı ile ilgili bir bilgi mevcut değildir ve Rusçuk'ta sadece altı terekede göğüs altınına rastlanmıştır. Gerdanlıklar ise daha yaygındır. Bu gerdanlıklar arasında; taşlı altın gerdanlık, inci gerdanlık ve altın gerdanlıklar tespit edilmiştir. Bunlar arasında inci gerdanlıkların kadınlar arasında daha popüler olduğu görülmektedir.

Gerdanlık ve göğüs altınından başka yine boyna takılan takılar arasında "boyun incisi" ve "dizi inci" yer almaktadır. Bu takılar da göğüs altını gibi çok yaygın değildir. Tüm terekeler içerisinde ikişer tane "boyun incisi" ile "dizi inci"

⁷¹ RŞS, nr. 4, vr. 17b; 12, vr. 8b.

⁷² Çürük akçe, ayarı düşük, karışık, kıymeti aşağı madeni para anlamlarına gelmektedir. Bk. Ünal, *a.g.e.*, s. 176.

⁷³ RŞS, nr. 4, 17b; 5, vr. 17b.

⁷⁴ Ögel, *a.g.e.*, s. 253.

⁷⁵ RŞS, nr. 10, vr. 45a.

tespit edilmiştir. Boyun incileri altı ve 15'er miskal iken inci diziler iki buçuk ve 28 miskal ağırlığındadır⁷⁶. Bunlardan başka örneğine fazla rastlanmamakla birlikte kadınların boyunlarına taktıkları zincirler de vardır. Bu zincirler altın veya gümüş olmakla birlikte gümüşlerden bazıları altın yaldızlıdır. Ayrıca uçlarında altın veya kehribar olan zincirler de mevcuttur. Örneğin çeşit çeşit mücevheri olan Şerife Hümayun Hanımın, ucunda kehribar tanesi olan sim bir zinciri bulunuyordu⁷⁷.

Son olarak başı ve saçı süsleyen aksesuarlardan bahsetmek gerekir Başı süsleyen aksesuar ve takılar arasında; *başlık, baş altını, depelik/tepelik, istefan, sorguç/çelenk* sayılabilir. Bunlarla ilgili ayrıntıya girmeden önce baş takı ve aksesuarlarının parmak, kol ve boyun takıları ile kıyaslandığında görece sınırlı bir yaygınlığa sahip olduklarını belirtmekte yarar vardır. Dolayısıyla bu tür aksesuarların günlük hayattan ziyade düğün gibi törenlerde kullanılıyor olması muhtemeldir. İkinci husus ise takılarda olduğu üzere bu aksesuarlarda da incinin hâkimiyeti hemen göze çarpmaktadır.

Tepelik, kadınların feslerinin ya da doğrudan saçlarının üzerine oturtulan madeni bir levha olup etrafı altın ve gümüş paralarla yahut inci ve püskülle süslenirdi⁷⁸. Fakat Rusçuk'ta tepelik kullanımı pek de yaygın değildir. Çünkü tepeliği olan sadece beş kadın vardır. Bu beş tepelikten dördü de incilidir. Kayıtlarda baş altını olarak bahsi geçen altınlar da muhtemelen tepeliğin etrafını süslemek için takılırdı. Rusçuk'ta sadece dört kadının baş altını mevcuttur. Hatta bazı kadınların baş altınlarını inci ile birlikte taktığı anlaşılmaktadır⁷⁹.

Rusçuk'ta sadece iki kadında bulunan başlık, gelin başlarında kullanılan ve çeşitli mücevherlerle süslü taç manasına gelmektedir⁸⁰. Bu başlık bir tür diadem olmalıdır. Zira Osmanlı döneminde bu taçlara istefan denilmekteydi⁸¹. Öyleyse Rusçuk sicillerinde başlık ve istefan olarak geçen objeleri başa takılan taç biçiminde mücevherlerle süslü bir aksesuar olarak tanımlamak yanlış olmasa gerektir. Zira Osmanlı sarayında kadınların başlarına istefan taktıklarını ve özellikle de düğün hediyeleri arasında elmas istefanları görmek pekâlâ mümkündür⁸². İstefanlara beğenin halk arasında da sürdüğünü söylersek yanlış olmaz. Çünkü Rusçuk'ta istefanı olan 11 ve başlığı olan iki kadın vardır.

⁷⁶ RŞS, nr. 5, vr. 17a, 36, vr. 8a, 11b.

⁷⁷ RŞS, nr. 36, vr. 8a; 4, vr. 8a, 31a.

⁷⁸ Koçu, *a.g.e.*, s. 227; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1993, s. 457.

⁷⁹ RŞS, nr. 53, vr. 20a, 63b; 12, vr. 17a.

⁸⁰ Koçu, *a.g.e.*, s. 29.

⁸¹ G. Köroğlu, başlık ya da fes üstüne takılan diademin Osmanlı'da istefan olarak bilindiğini belirtir. Köroğlu, *a.g.e.*, 57.

⁸² Örneğin 1675 senesinde IV. Mehmed tarafından kızı Hadice Sultan'a verilen çeyiz arasında 2.500 kuruş değerinde elmas bir istefan yer almaktadır. Arslan, *a.g.e.*, s. 655.

İstefanlar altın olup bazısı da incilidir⁸³. Sorguç ve çelenk ise serpuşların ön tarafına takılan bir tür süstür. Bunlar beyaz veya siyah tüyden, balıkçıl kuşu tüyünden ve kıymetli mücevherden olmaktadır. Ayrıca gelinlerin başlarına taktıkları süslere de bu isim verilirdi⁸⁴. Rusçuk'ta sorguç sahibi tek kadın Şerife Hümayun, çelenk sahibi tek kadın ise Fatma Hatun'dur. Çelenk gümüşten olup üç esedi kuruş kıymetindedir⁸⁵.

Saç, Orta Asya'dan beri Türk kültüründe kadınlar için yalnızca estetik bir öge değil aynı zamanda kesimi, örgüsü ve şekli ile kadının kendini ifade etme biçimidir⁸⁶. Kadınlar öteden beri saçlarını ve saç örgülerini süslemek için bazı aksesuarlar kullanmışlardır. Nitekim Rusçuk'ta da bu geleneğe dair izlere rastlanmıştır. Çünkü tereke defterleri içerisinde saç bağı, saçlık, saç ayağı, zülüflük, enselik ve titrek gibi bazı aksesuarlar tespit edilmiştir. Konu ile ilgili Anadolu'nun bazı yörelerinde yapılmış olan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda saçlarını ören kadınların bu örgülerin uçlarını saç bağı ile bağladıkları tespit edilmiştir. Ayrıca bu saç bağlarının püsküllü uçları olup bazen bele kadar sarkıtılmıştır⁸⁷. Rusçuk'ta kadınlar arasında saç bağı bulunanların sayıca az olduğunu söylemek gerekir. Bu saç bağları arasında altın, gümüş ve incili olanlar vardır⁸⁸. Örneğin Ümmühan Hanımın 14 miskal ağırlığındaki incili altın saç bağı 28 esedi kuruştur⁸⁹. Saç bağlarının bazısı ise ayaklıdır⁹⁰. Saçlığın ise saçı süslemek için takılan toka ya da süs olması muhtemeldir. Edirne kadın terekeleri arasında rastlanan saçlık saçı süslemek için kullanılan bir obje olarak değerlendirilmiştir⁹¹. Rusçuk tereke kayıtlarından yola çıkarak saçlıkla ilgili net bir tanımlama yapmak mümkün olmamakla birlikte saçlığın bir tür toka olması muhtemeldir. Fakat Rusçuklu kadınlar arasında saçlık pek yaygın değildir⁹². Saçlık ve saç bağları altın, inci ve gümüşten yapılmıştır. Zülüflük ise altın ve gümüş zincir veya inci dizilerinin

⁸³ Gülser Oğuz, "61 Numaralı Edirne Şer'iyeye Siciline Göre 17. Yüzyılda Edirneli Kadınların Giyim Kuşam Kültürü", *Milli Folklor*, XXIII/92 (2001), s. 113.

⁸⁴ Sorguçların, lale, çiçek, armut, yuvarlak, topuz gibi muhtelif şekilleri, altından olanları, firuze ve yakutla süslenenleri de vardır. Osmanlı döneminde padişahlar, saray kadınlarının sorguç taktıkları bilinmektedir. Pakalın, *a.g.e.*, s. 257-258.

⁸⁵ Sorguç için belirlenen fiyat 82 paradır. Bk. RŞS, nr. 36, vr. 8a; 2, vr. 34b.

⁸⁶ Uygur Türklerinde kadınların saçların örgüsü, örgü sayısı ve şekli kadının bekâr, evli, çocuklu, dul veyahut torun sahibi olup olmadığını simgelemektedir. Örneğin evlenmemiş kızların saç örgüleri tek rakam on bir, on beş, on yedi, yirmi bir olarak tekli örülmektedir. Ayrıntılar için bk. Gülzade Tanrıdağlı, "Uygur Türklerinde Saç Örgüleri ve Anlamları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 14 (2000), s. 47-53.

⁸⁷ Örneğin Adana ve Osmaniye çevresinde saç bağının kullanıldığı belirtilmektedir. Bk. Erman Artun, http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_giyim_kusam.pdf

⁸⁸ RŞS, nr. 51, vr. 20b; 3, vr. 11a; 2, vr. 19a.

⁸⁹ RŞS, nr. 4, vr. 24b.

⁹⁰ Hatice Hanımın saç bağı dokuz ayaklı olup 6,5 esedi kuruş fiyat biçilmiştir. Bk. RŞS, nr. 4, vr. 16b.

⁹¹ Oğuz, "a.g.m.", s. 113.

⁹² Rusçuk'ta sadece beş saçlık tespit edilmiştir. Bunlardan dördü incili biri incisizdir. Saçlığı olan kadın sayısı dörttür. RŞS, nr. 4, vr. 16b, 24b; 5, vr. 9a; 51, vr. 20b.

yüzün iki yanına sarkıtılmasıdır⁹³. Bu aksesuarlar altın, gümüş ve inciden yapılmıştır. Enselik, Rusçuk kadınları için pek de tercih edilen bir aksesuar değildir. Çünkü sadece Ümmühan Hatunun terekesinde 10 miskal ağırlığında inciden yapılmış bir enselik vardır. Ayrıca bu enselikten sarkan 26 adet şerifi altın olduğu belirtilmektedir. Oldukça süslü ve kıymetli olduğu anlaşılan enselik için biçilen değer 90 esedî kuruştur. Ümmühan'ın sahip olduğu istefanın 38 kuruş, bir çift akarsu bilezik ve tek altın bileziğinin 50 kuruş ve inci gerdanlığının 28 kuruş olduğu düşünüldüğünde enseliğin bahası daha iyi anlaşılmaktadır⁹⁴.

Bunun yanında kadınlar saçlarını süslemek için elmas ve inciden yapılmış çiçekler kullanmışlardır. Fakat kayıtlarda inci çiçek, elmas çiçek ve zülûf çiçeği olarak bahsi geçen bu objeler Rusçuk'ta pek yaygın değildir⁹⁵. Buna karşın 18. yüzyıl İstanbul'unda özellikle de saray çevresinde kadınların saçlarını süslemek için inci çiçek goncaları, elmaslardan yaseminler, yakutlardan gül ve fulyalar ile zümrüt ve elmas iğnelerin kullandıkları bilinmektedir⁹⁶. Öte yandan sadece Şerife Hümayun ile Fatma Hanımların terekelerinde "misk-i rûmî"⁹⁷ denilen ve broş veyahut saça takılan bir aksesuar olması muhtemel objeler tespit edilmiştir. Ayrıca bu çiçeklerin uçlarında 10 adet zer-i mahub nısfıyesi ile bir adet fındık altın bulunuyordu⁹⁸. Bunun yanı sıra kadınlar, başını süslemek için titrek denilen mücevherle süslü iğneler de kullanmışlardır. R. Ekrem Koçu, bu titreklerin gelin başı süslemelerinde kullanıldığını ve bunun özellikle Rumeli Türkleri arasında yaygın olduğunu belirtmektedir⁹⁹. İncelediğimiz dönemde sadece Kara Mustafa mahallesinden Fatma Hanımın terekesinde incili bir başlıkla birlikte 23 adet titrek kayıtlıdır¹⁰⁰. Bu başlık ve titrekleri Fatma Hanım düğününde takmış olmalıdır¹⁰¹.

⁹³ Köroğlu, *a.g.e.*, s. 57.

⁹⁴ RŞS, nr. 4, vr. 24b.

⁹⁵ "inci çiçek 39 kuruş", "elmas çiçek 23 kuruş", "zülûf çiçeği 60 kuruş". RŞS, nr. 12, vr. 29b, 30b.

⁹⁶ Lady Montagu, *a.g.e.*, s. 52, 112.

⁹⁷ Misk-i rûmî/missk-er-rûminin bir tür çiçek olduğu kesin olmakla birlikte bunun hangi çiçek olduğuna dair literatürde oldukça sınırlı bilgi vardır. Kaynaklarda bu çiçeğin sümbülteber (*polianthes tuberosa*) olduğu yönünde bazı bilgiler olmakla birlikte bir tür sümbül olduğu yönünde de bilgiler mevcuttur. Bk. Nail Altan, "Kastamonu İl Halk Kütüphanesinde Çok Önemli Bir Yazma", *Milli Folklor*, Sayı: 76 (2007), s. 63-64; Yücel Dağlı (Ed.), *Historical Dictionary of Ottoman Turkish Terms for Gardens and Gardening*, 2014, s. 623; G. Schweinfurth, *Arabische Pflanzennamen aus Aegypten, Algerien und Jemen*, Berlin 1912, s. 183.

⁹⁸ Rusçuk'ta Kara Mustafa mahallesinden Fatma Hanımın terekesinde biri 4 diğeri 5 miskal ağırlığında iki adet "misk-i rûmî", yine Arık Ramazan mahallesinden Şerife Hümayun Hanımın terekesinde toplam 7,5 miskal ağırlığında iki adet "misk-i rûmî" tespit edilmiştir. RŞS, nr. 38, vr. 8a, nr. 36, vr. 8a.

⁹⁹ Koçu, *a.g.e.*, s. 229.

¹⁰⁰ RŞS, nr. 5, vr. 9b.

¹⁰¹ Bugün olduğu üzere Osmanlı döneminde de düğünlerde gelin başı süslemesine özen gösteriliyordu. Gelinin sırtına düşen saç örgülerinin arasına ve duvağın üzerine kıymetli taşlar ve

4. Sonuç

Tarih boyunca çoğunlukla kadınlar tarafından kullanılan takılar; erken dönemlerden itibaren basit objelerden, madenlerin işlenmesi ile birlikte ise değerli cevher ve taşlardan yapılmaya başlanmıştır. Takılar; Eskiçağdan Osmanlı dönemine kadar üslup ve form bakımından farklı özellikler taşımalarına rağmen kullanımlarında ve sahipliklerinde etkili olan unsurlarda benzerlik hatta ortaklık söz konusudur. Bunları süs, statü, aidiyet, inanç ve gelenek olarak sıralamak mümkündür.

Rusçuk örneğinde takılar ve aksesuarların değerlendirildiği bu çalışmada yerel tarih araştırmalarının başlıca yazılı kaynakları arasında yer alan şer'îye sicilleri ile bu sicillerde kayıtlı olan tereke defterlerinden yararlanılmıştır. Fakat defterlerde kayıtlı bu takıların örneklerinin elimizde bulunmaması bir handicap olmakla birlikte bu çalışmanın Osmanlı taşrasındaki kadınların takıları konusuna katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Rusçuk örneğinden hareketle 17. ve 19. Yüzyıllar arasında kadınların yaklaşık % 70'inin takı ve aksesuara sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sürede paranın ayarında birtakım düzenlemeler olmakla birlikte tereke yekûnu 35-40 bin para üzerinde olan kadınların diğerlerine nispetle daha fazla çeşit ve miktarda takı ve aksesuara sahip olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla varlıklı kadınların daha fazla mücevher ve takıya sahip oldukları yönündeki sav burada teyit edilmektedir. Fakat nadiren de olsa bazı varlıklı kadınlar servetini takı yerine gayrimenkul veya nakit para olarak değerlendirmişlerdir. Son olarak takılar arasında en sık rastlanılan objeler yüzük, küpe ve bileziklerdir. Yine takıların yapıldığı maden ve değerli taş olarak da altın, gümüş ve inci öne çıkmaktadır.

5. Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Rusçuk Şer'îye Sicili (RŞS). Numara: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 36, 37, 38, 51, 52, 53.

Sofya Şer'îye Sicili (ŞŞS). Numara: 12.

Diğer Kaynaklar

AKYAY MERİÇBOYU, Y., 2000, "Anadolu Eski Çağında Takıların Dili", *P Dergisi*, Sayı: 17, s. 16-25.

AKYILDIZ, A., 2007, "Para", *DİA*, XXXIV, İstanbul, s. 163-166.

ARSLAN, M., 2001, "Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikler", IV-V, İstanbul.

- ERGİL, T., 1991, "Geçmişten Günümüze Takılar ve Antik Küpeler". *Türkiyemiz*, Sayı: 65 (Ekim), s. 42-51.
- CASTELLAN, A. L., ----- *Turkey, Being a Description of the Manners, Customs, Dresses and Other Peculiarities Characteristic of the Inhabitans of the Turkish Empire*, (Ed. Frederic Shoberl), VI, London.
- DANKOFF, R. S.; KAHRAMAN, A., DAĞLI, Y., 1999, "Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi", Birinci Kitap, YKY, İstanbul.
- DEMİR, R., KILIÇ, M., 2003, "Cevâhîrnâmeler ve Osmanlılar Döneminde Yazılmış İki Cevâhîrnâme", OTAM, Sayı: 14, s. 1-64.
- D'OHSSON M. De M., ----- "18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler", (Çev. Zerhan Yüksel), Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.
- , 1972, "Derleme Sözlüğü", V, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- FAROQHI, S., 2002, "Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam", (Çev. Elif Kılıç), TVYY, İstanbul.
- IŞIK, E., 2010, "Eskişehir İli Sivrihisar Yöresi Takıları", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İREPOĞLU, G., 2012, "Osmanlı Saray Mücevheri Mücevher Üzerinden Tarihi Okumak", BKG Yayınları, İstanbul.
- KOÇU, R., E., 1969, "Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü".
- KÖROĞLU, G., 2004, "Anadolu Uygarlıklarında Takı", Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- KUŞOĞLU, M. Z., 2006, "Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Maden Terimleri Sözlüğü", Ötüken Yayınları, İstanbul, ty.
- MONTAQU, L., ----- "Türkiye Mektupları 1717-1718", (Çev. Aysel Kurutoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser.
- OĞUZ, G., 2001, "61 Numaralı Edirne Şer'îye Siciline Göre 17. Yüzyılda Edirneli Kadınların Giyim Kuşam Kültürü", *Milli Folklor*, XXIII/92, s. 106-116.
- ÖGEL, B., 1985, "Türk Kültür Tarihine Giriş", V, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- PAKALIN, M., Z., 1993, "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü", III, MEB, İstanbul.
- SAHİLLİOĞLU, H., 1989, "Osmanlılar'da Altın", *DİA*, II, İstanbul, s. 532-536.
- TAŞ, N., F.; BOZKURT, N., 2006, "Mühür", *DİA*, XXXI, İstanbul, s. 528-530.
- ÜNAL, M., A., 2011, "Osmanlı Tarih Sözlüğü", Paradigma Yayıncılık, İstanbul.

- THEVENOT, J., 2009, "*Thevenot Seyahatnamesi*", (Ed. Stefanos Yerasimos), Çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- TÜRE, A., 2011, "*Dünya Kuyumculuk Tarihi*" I-II, İstanbul.
- , 1996, "*Gümüş*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XIV, İstanbul, s. 270-271.
- , "*Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556*", (Çev. A. Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.